

Eric de Rooij, **Hongerklop**.

Uitgeverij Liverse, Dordrecht 2018. ISBN 9789492519337, 78 pag., € 21,95.

Hongerklop is een gedichtenbundel die over heel veel gaat. Zoveel dat het soms meer vragen oproept dan dat het antwoorden geeft. De bundel lezen kost tijd. Elk gedicht lijkt soms een verhaal op zich, een verhaal om te herlezen en te herkauwen. Dan weer moet je de gedichten ervoor en erna ook lezen omdat ze bij elkaar lijken te horen. De gedichten zijn zeer beschrijvend, alsof er een anekdote verteld gaat worden. Daardoor zit je soms op het puntje van je stoel, je vraagt je af 'hoe loopt dit af?' Soms lijkt het een gedachtespinsel. Eric de Rooij is een collega geestelijk verzorger. Dat wordt duidelijk als je sommige gedichten leest. De manier waarop hij een ontmoeting of een gesprek beschrijft of vertelt wat hij doet in het gesprek – dat is duidelijk het werk van en de duiding door een geestelijk verzorger. Ook in zijn gedichten waarin hij een sterfbed beschrijft, blijkt dat hij gewend is in de intimiteit van een sterfbed vreemden bij te staan en heeft hij de ervaring dat doodgaan vaak niet zo fraai is als het soms wordt voorgespiegeld. Doodgaan stinkt! Existentiële thema's als spijt: 'had ik maar', 'wat je deed of naliet', 'het verlangen naar wat niet was', doodsangst en authenticiteit komen in de gedichten aan bod. Zo is het gedicht *Haar stem aan de trap* de ultieme weemoed, een emotie die vaker voelbaar is. Daarnaast schuwt hij niet (of is het *juist* zijn missie?) het lelijke van de wereld te beschrijven. Sterker nog, door erover te dichten lijkt hij het te erkennen en het 'draagbaarder' te maken voor de lezer.

Hoewel de gedichten veelal getuigen van helder en gedetailleerd waarnemen, kom je ook veel over de dichter te weten: over zijn jeugd, zijn reis, zijn werk. Je gaat met hem meelevend. De gedichten zijn zodanig dat het lijkt alsof je erbij bent. Soms raakt het je of krijg je een brok in je keel omdat het zo menselijk is; 'iemand blijven zien zoals hij/zij ooit was als anderen dat al niet meer kunnen'. Er wordt wel gezegd dat een dichter zijn gedicht niet graag wil uitleggen, anders had hij het wel anders gezegd. Bij mij

roept het toch een behoefte op om met hem in gesprek te gaan. De beide kanten, de tegenstellingen die ik beschrijf, beginnen trouwens al bij de kافت van de bundel. De afbeelding roept een zomerse loomheid op. Terwijl de betekenis van de titel *Hongerklop* juist een vervelend, ontregelend fenomeen is. Of geeft de titel een urgentie aan? *Hongerklop* overheerst alles, het doorkruist andere emoties, of zaken die nog gedaan moeten worden. Je moet er naar luisteren, je moet er iets mee, het gaat nooit vanzelf over. Je kunt het niet negeren, je kunt het proberen, maar het blijft om je aandacht vragen. Durft De Rooij te luisteren naar die hongerklop? Klinkt hier de drang om juist over deze onderwerpen te willen schrijven? Van Johann Wolfgang von Goethe (1749-1832) is de volgende quote: 'Niemand moet en kan het geheim van het menselijk bestaan ontsluitieren; op zijn levensweg liggen stenen waartegen elke reiziger zich stoot. Het komt de dichter toe te aan te wijzen.' Eric de Rooij heeft met *Hongerklop* een gouden lijst gehangen om zaken waar iedereen soms al jaren z'n best voor doet om ze niet te hoeven zien. Hij eert ze.

Ankie Spelbrink, geestelijk verzorger, Elkerliek Ziekenhuis Helmond

Mieke Grypdonck, Linus van Laere & Madeleine Timmermann, **Zorgethiek in praktijk. De basis** (Campus Handboek).

Lannoo, Tiel 2018, ISBN 9789401450539, 139 blz., €19,99.

In Vlaanderen is Mieke Grypdonck, emeritus-hoogleraar Verplegingswetenschap, al lange tijd pleitbezorger van de zorgethiek, een stroming binnen de ethiek die ook in Nederland steeds meer bekendheid geniet. Samen met Linus van Laere en Madeleine Timmermann schreef ze voor een Vlaams publiek een introductie. *Zorgethiek in praktijk* is niet alleen geschreven voor mensen die in de praktijk werken, het is ook op de werkvloer geboren. Het boek is ontstaan uit ervaringen en inzichten die de auteurs hebben opgedaan in het zorgethisch laboratorium:

stimul. Zorgverleners ondergaan er zorg en behandeling, zodat ze ervaren hoe het is om kwetsbaar en afhankelijk te zijn van anderen. Om hen zo te stimuleren betere hulpverleners te worden.

Dat is de belangrijkste boodschap van *Zorgethiek in praktijk*: goede zorg stelt de ander centraal. Alleen door een betrokken relatie aan te gaan met kwetsbare zorgontvangers, kunnen zorgverleners goede zorg leveren. Dit uitgangspunt vormt ook gelijk een definitie van de Vlaamse zorgethiek die sterk leunt op de theorie van de presentie (Andries Baart). Het boek heeft daarmee een probleem. Het wil mensen leren om zorgethisch professional te worden, maar een boek kan dat eigenlijk niet. Grondgedachte van de zorgethiek is dat je alleen in concrete relaties en zorgpraktijken helder krijgt wat goede zorg is. *Zorgethiek in praktijk* kan niet veel meer bieden dan een handreiking. Een zorgethische ontwikkeling kan alleen door ervaringen plaatsvinden. Vandaar dus *stimul*. Ga het eerst zelf maar eens voelen, dan word je een betere arts, verpleegkundige of geestelijk verzorger.

Een handreiking dus. *Zorgethiek in praktijk* maakt daarvoor gebruik van het begrip competentie (een intrinsieke verbondenheid van weten, willen en kunnen) en onderscheidt vijf zorgethische competenties. Bij de competentie 'zien' gaat het met name om erkenning van de ander en goed afstemmen, bij de competentie 'weten' draait het om kennis en die doe je vooral op in de praktijk en door de kunst af te kijken bij anderen. De competentie 'reflectie' leidt tot een beschouwing over de kwetsbaarheid van hulpverleners zelf: niet alle zorg kan optimaal zijn. Je moet ook middelmatig durven zijn. Een term die auteurs lenen uit de publicatie *Gekkenwerk* van Burggraeve en Van Laere (2013). Zorg wordt geleverd door onvolmaakte mensen en dat te erkennen zou wel eens betere zorg kunnen opleveren. Een prettig geluid in dit boek, dat nogal hoog van de toren blaast. De volgende competentie: 'doen', laat zien hoe de zorgethiek zich onderscheidt van andere ethische tradities. Niet de handelingen staan primair centraal, maar de persoon. Komt wat we als hulpverleners doen de ander ten goede? Ten slotte is er dan de zorgethische competentie van het 'zijn'. En zo keren we terug naar het begin. Kun

je het eigenlijk wel leren? Of is zorgethiek vooral een vorm van spiritualiteit? Een manier van in het leven staan? Zorgethisch handelen is geen pose, geen strategie en kent geen protocollen. Er is tijd en aandacht voor nodig. Films en boeken kunnen helpen. Ervaringen van eigen kwetsbaarheid. En misschien dus ook deze bescheiden handreiking *Zorgethiek in praktijk*.

Het is leuk is om Vlaams vocabulaire tot je te nemen, maar deze tongval, die ook in de praktijkvoorbeelden terugkeert, maakt het boek voor Nederlandse verpleegkundigen minder bruikbaar. Een goed alternatief vormt wat mij betreft nog altijd het *Basisboek Zorgethiek* van Inge van Nistelrooy (2013), dat vreemd genoeg nergens geciteerd wordt.

Ben de Boer, geestelijk verzorger, Arkin, GGz Amsterdam

Lineke Verkooijen en Bas van der Sijde, **Van prullenbak tot troostkat. Perspectieven in de zorg.**

Uitgeverij Anderszins, ISBN 9789081492188, 96 pag., € 18,95.

De nieuwste bundeling verhalen uit de zorg van Lineke Verkooijen en Bas van der Sijde is niet helemaal nieuw. Je zou *Van prullenbak tot troostkat* ook een *best of* kunnen noemen, zoals je dat gewend bent van goedverkopende popbands in de muziekindustrie. De auteurs – gezondheidswetenschapper en humanistisch geestelijk verzorger – kozen verhalen uit vier eerder verschenen boekjes en plaatsten daarbij, en dat is nieuw aan deze bundel, eigen kanttekeningen en gedachten. Het eerste verhaal gaat over het legen van een prullenbak en het laatste gaat over een troostkat. Zo is de titel ook verklaard.

Voor we bij het zoet komen, eerst even het zuur. Helaas heb ik deze bundel met gemengde gevoelens gelezen. Laat ik beginnen met de vormgeving. Het boek ziet er uit als het jaarverslag van een kleine zorginstelling of een uitvaartmaatschappij, ook als het gaat om het gekozen lettertype. Op het omslag een kat voor het raam, dat

moet de troostkat uit de titel zijn. De kleurstelling is dof. Om het boekje volume te geven is gekozen voor dik papier, waardoor het boek een amateuristische indruk op de lezer maakt. Altemaal goed bedoeld, maar het is het n t niet. Strafpunten voor de uitgever.

In het eerste hoofdstuk, dat opent met een soort voorwoord voor het gehele boek, schrijven de auteurs dat zij goed naar het werk van Simon Carmiggelt hebben gekeken. Carmiggelt schrijft korte zinnen en de verteller richt zich direct tot de lezer. Dat beogen de auteurs ook en ze trachten daarbij tevens de gesproken tekst zo letterlijk mogelijk op te schrijven. Over de vraag of Carmiggelt inderdaad altijd korte zinnen schrijft, valt zeer te twisten. In de boeken van hem die ik in huis heb, zie ik niet terug wat de auteurs hier hebben gedaan. Laat ik een willekeurig voorbeeld nemen van hoe zij zo'n alleenpraak opschrijven:

'Bij alles wat je doet merk je dat hij COPD heeft.

Hij kan geen enkele inspanning meer doen of hij is benauwd.

Met zijn kleinkinderen spelen, kan niet.

Even gek doen, kan niet.

Laat naar bed gaan, kan niet.

Even de hond uit laten, kan niet.

Schoenen aantrekken is al moeilijk.

Hij doet net of het heel goed gaat,

Maar het gaat eigenlijk helemaal niet.' (p. 16)

Inderdaad, allemaal onder elkaar en dat gemiddeld anderhalve pagina lang. Het lijkt misschien uitsluitend een kwestie van vormgeving, maar is waarschijnlijk een bewuste keuze van de auteurs. Als lezer haak je in deze opzet snel af, het is zeer vermoeiend om te lezen,  n het bewerkstelligt dat eigenlijk iedereen die aan het woord komt op eenzelfde manier praat.

In korte zinnen.

Met een pauze ertussen.

Dat alles neemt niet weg dat er in deze bundel mooie verhalen te vinden zijn. Het openingsverhaal is sterk en ook het tweede verhaal, over ongevraagde hulp, is erg goed. Het verhaal *De wensboom* is een pareltje. Er worden rake dingen gezegd en het vraagt een geschoold oor om die

te kunnen opvangen. Twee voorbeelden uit andere verhalen:

‘Mensen denken vaak dat als je gehandicapt bent dat je daar dan ook in geïnteresseerd bent.

Dan vallen ze je lastig met opmerkingen als: “Mijn grootmoeder zit ook in een rolstoel.” Nou en...’ (p. 29)

Of in het verhaal *Honderd zestien*, waarin een zesennegentigjarige aan het woord is:

‘Van je kinderen mag je niet meer fietsen. Want je moet vooral nog ouder worden.’

(...)

‘Ik kan haast niet geloven dat ik zelf zo oud ben.

Laatst zei ik nog tegen iemand dat ik honderd zestien was.

Ik dacht: O nee, verhip. Dat is mijn kamer-nummer.’ (pp. 74 -75)

Om het onderscheid duidelijker te maken met de eigen teksten van de auteurs hebben de verhalen een donkerrode letter gekregen. De eigen teksten, in zwarte letter, verbinden de verhalen. Dit verkennen van de verschillende perspectieven van zorg (cliënt, zorgmedewerker, leidinggevenden, mantelzorgers) gebeurt in tien hoofdstukken. De sterkste hoofdstukken zijn die over zingeving en wederkerigheid. ‘Bij een wederkerigheidsrelatie dringt de term *onvoorwaardelijke liefde* zich aan ons op. Onvoorwaardelijke liefde voor de ander waardoor het al dan niet ontvangen van een tegenprestatie relatief onbelangrijk wordt. Hier geldt het uitgangspunt: behandel de ander zoals de ander behandeld wil worden’ (pp. 70 -71). Als collega geestelijk verzorger word ik hier getroffen door de woorden die collega’s geven aan het uitoefenen van ons vak.

Natuurlijk heet het laatste hoofdstuk *Afscheid*.

Het stemt de auteurs droevig hun meerjarenproject te moeten afronden. Ze schrijven: ‘Wij sluiten dit boek af en dat voelt als het verliezen van onze rol van doorverteller’ (p. 96). Daarmee ijken ze een mooi begrip voor de schrijvende of vertellende geestelijk verzorger. Doorverteller. Laten Verkooijen en Van der Sijde nog maar lang doorvertellers blijven.

Eric de Rooij, geestelijk verzorger Amstelring

Ellen Dreezens. **Doorleefboek + Meeleefboek.**

Uitgeverij In de Wolken, Heeze 2018. ISBN 9789077179291, €29,95.

“Mimuis, ik ben bang dat ik mijn mamma ga vergeten. En dat wil ik niet!” [...] “Je mamma vergeten, dat is heel naar. Want dan is ze pas echt weg. Wat kun je daartegen doen?”

Het boek bestaat uit twee fraai vormgegeven delen: het *Doorleefboek*, geschreven voor kinderen, en het *Meeleefboek*, een handleiding en achtergrondinformatie voor de helpende volwassene. In het *Doorleefboek* nemen Pingo (koningspinguïn), Barra (chimpansee), Lichtes (lichtvis) en Mimuis (zandmuis) de jonge lezer aan de hand mee door een land vol van verwarrende gevoelens die met rouw gepaard gaan. Pingo is verdrietig, Barra is boos, Lichtes worstelt met schaamte en schuld en Mimuis voelt zich vooral anders. Aan de hand van korte verhalen en kleine sprekende opdrachten leert het kind emoties en gevoelens bij zichzelf te herkennen, te uiten en vorm te geven. Deze expliciete gevoelens vormen verderop in het boek de basis om te herdenken, eigen krachtbronnen aan te spreken en een netwerkwerk van hulp, veiligheid en vertrouwen in kaart te brengen. Schrijver, rouwcoach en universitair docent Ellen Dreezens verloor zelf als kind beide ouders. Op de achterflap van het *Doorleefboek* is te lezen dat zij zelf heeft ervaren hoe belangrijk het is dat iemand ruimte maakt voor een kind dat worstelt met verlies. Ook erkent zij in haar boek dat ouders of verzorgers dan wel leerkrachten in een dergelijke situatie vaak met lege handen staan. Het *Doorleefboek* kan gezien worden als praktische poging om deze lege handen te vullen. Met concrete verhalen, dierfiguren als existentiële gidsen, en praktische opdrachten helpt zij de onkundige volwassen lezer in ieder geval een beetje op weg.

Mensen, en dus ook kinderen, gaan op vele manieren om met de dood en met rouwen. De manier die de auteur kiest, valt gedeeltelijk samen met theorieën van rouwdeskundigen zoals Riet Fiddelear-Jaspers. Het *Doorleefboek* onderscheidt zich met zijn actieve praktische werkvormen

van andere kinderboeken die verlies ter sprake brengen, zoals het verhaal over *Das die zijn Maatje verliest* van Martine van Nieuwenhuyzen. Wellicht is het *Doorleefboek* voor veel kinderen en hun hulp-ouder een doeltreffende methode. Ik wil echter ook oog hebben voor kinderen waarbij dit boek niet direct aansluit. De directe, concrete en praktische aanpak bemoeilijkt misschien de aansluiting bij de voorkeur-copingstijl van het kind. Deze disclaimer kan mijns inziens duidelijker in het *Meeleefboek* benoemd worden. Is het *Doorleefboek* een dappere poging of juist een duidelijk baken van troost en daarmee een stap in de goede richting? Beide. Omdat ik het zo'n inhoudelijk goed, grafisch mooi, praktisch boek vind, durf ik het gewoonweg niet te zeggen. Ik wil niet afdoen aan de ervaringen, persoonlijke veerkracht en expertise van de auteur. Het boek zal in veel gevallen een doeltreffende methode zijn die praktische handvatten biedt bij de begeleiding en verwerking van rouw bij kinderen. Voor geestelijk verzorgers is het zeker een verdiepend document met gedegen inhoud. Wanneer je in je persoonlijk leven of professionele praktijk geconfronteerd wordt met rouw van een kind, wat doe je dan eigenlijk? Immers, na verlies staat de ander, maar sta je vaak ook zelf als naaste of als hulpverlener, met lege handen.

Gijsbert van Eijdsden, krijgsmachtraadsman, Koninklijke Landmacht

Anja Bruijkers-Koel, **Een trap naar de hemel. Met ouderen in gesprek gaan, een handreiking.**

Uitgeverij Adveniat, Baarn 2019. ISBN 9789492093943, 72 pagina's, € 19,95.

Hoe kun je met mensen met dementie in gesprek gaan over Bijbelverhalen en christelijke feestdagen? Deze vraag van zorgmedewerkers en vrijwilligers was voor geestelijk verzorger Anja Bruijkers-Koel aanleiding om een handreiking hiervoor te schrijven. Ze heeft het de ambitieuze titel *Een trap naar de hemel* gegeven. Het boek volgt het kerkelijk jaar: het begint bij Advent en

gaat verder over Kerst, Pasen en Pinksteren, met daar tussenin ook allerhande thema's passend bij de tijd van het jaar. Al met al beschrijft ze dertig thema's, van meer religieus tot alledaags, zoals over de 'grote schoonmaak' en naar school gaan. Bij elk thema vind je op de linker bladzijde een korte inleiding, een Bijbelgedeelte, een beschrijving van een alledaags tafereel en twee voorbeeldvragen voor de persoon met dementie. Op de rechter bladzijde staat een bijpassende kleurrijke paginavullende afbeelding. Deze afbeeldingen zijn geschilderd door de auteur zelf en twee zorgmedewerkers, en één door iemand met dementie.

Wanneer ik het boek uitprobeer, krijg ik van mensen met dementie verschillende reacties op die afbeeldingen. 'Oh, wat mooi', zei een mevrouw mij. Een andere dame sprak echter: 'Dat vind ik helemaal niks.' De afbeeldingen worden vanzelfsprekend verschillend gewaardeerd. De meeste geven voldoende aanleiding tot gesprek. Daartoe blijven ze wel beperkt: om er gewoon naar te kijken en ervan te genieten zijn ze te abstract of onvoldoende kunstzinnig. Daarvoor kun je beter bijvoorbeeld mooie schilderijen op het internet vinden en in kleur printen, zoals schilderijen van Rembrandt of Van Gogh. De ervaring leert dat dergelijke schilderijen zich er goed voor lenen om ze samen met iemand met dementie simpelweg te bekijken en ervan te genieten, zonder dat je per se in gesprek hoeft te gaan.

Ik heb het boek ook aan een vrijwilliger uitgeleend om uit te proberen. Zij geeft aan: 'Het is een mooi boek om zelf als gespreksbegeleider te gebruiken, voor bijvoorbeeld je voorbereiding voor een gespreksgroep.' Zij voegt daar wel aan toe: 'Ik zou het echter niet meenemen voor individuele contacten met mensen met dementie. Daarvoor biedt het te weinig ingang, zowel de afbeeldingen als de begeleidende teksten. Vooral wanneer iemand verbaal niet meer goed kan communiceren.' Zo zou ik het boek inderdaad ook gebruiken: als input en inspiratie voor jezelf als begeleider als je een groepsgesprek voorbereidt. Je kunt het boek ook meenemen tijdens de bijeenkomst, bijvoorbeeld om de afbeeldingen te tonen. Maar ik zou het daartoe niet beperken: het boek geeft juist een goede zwengel aan je

eigen creativiteit, zodat je verder kunt zoeken naar andere bijpassende afbeeldingen of schilderijen, naar materialen om mee te nemen naar de groep en de zintuigen te prikkelen. Een groot gemis is dan wel dat het boek geen suggesties voor bijpassende liederen doet, terwijl muziek zo belangrijk is voor mensen met dementie. Gelukkig staan er achterin bekende oude gebeden, die ook veel herkenning zullen oproepen.

Tim van Iersel is geestelijk verzorger en ethicus bij WoonZorgcentra Haaglanden

Tim van Iersel, **Dilemma's bij dementie. Waarden wegen voor goede zorg.**

Uitgeverij Bohn Stafleu van Loghum
2019. ISBN 9789036822039, ISBN
9789036822046 (e-boek)

Dit is een handzaam boekje voor verpleegkundigen, verzorgenden en helpenden in de ouderenzorg. In acht hoofdstukken worden acht morele dilemma's uitgewerkt aan de hand van waarden die in het geding zijn in de dagelijkse zorg voor mensen met dementie. Van Iersel noemt autonomie, eerlijkheid, hygiëne, levensbeschouwing, veiligheid, gezondheid, intimiteit en gemeenschap. De waarden die Van Iersel noemt, zijn herkenbaar in de dagelijkse zorgpraktijk van het verpleeghuis. De hoofdstukken zijn voorzien van een inleiding op het thema en een overzicht van mogelijke dilemma's die je kunt tegenkomen als deze waarde in het geding komt. De auteur geeft tevens praktijkvoorbeelden en casussen weer waarin de dilemma's naar voren komen. Ook zijn er verwijzingen naar documentaires, boeken of artikelen en websites opgenomen.

Het boekje heeft meerwaarde voor geestelijk verzorgers omdat in begrijpelijke taal wordt uitgelegd hoe men omgaat met bepaalde dilemma's en welke waarden in het geding komen. Het is handig om je voor te bereiden op het begeleiden van een moreel beraad voor zorgmedewerkers door even bepaalde dilemma's na te slaan. Ook kan het helpen bij het voorbereiden van scholingen. Het biedt inzicht in de reikwijdte van

specifieke waarden. Zelf heb ik het boekje laten lezen door een van de psychologen, die verbaasd was over de hoeveelheid morele dilemma's die er eigenlijk aan de orde van de dag zijn in de dagelijkse zorgpraktijk van mensen met dementie. Een belangrijk inzicht!

Eén kritische noot over deze uitgave. Het lijkt enigszins willekeurig welke waarden de auteur er heeft uitgelicht. De waarden privacy en vrijheid, toch ook grote thema's als het gaat om morele dilemma's, komen niet aan bod. De auteur schrijft hierover dat hij inziet dat deze waarden in het kader van veel van de andere waarden terugkomen; toch voelt het als een gemiste kans. Ook ontbreekt de verheldering van de keuzes voor de andere acht waarden. Waarom nu juist deze waarden en niet heel andere waarden zoals professionaliteit, zorgvuldigheid of lichamelijke integriteit (om maar iets te noemen). Het zou passend zijn geweest als Van Iersel zijn keuze had toegelicht.

Het boekje circuleert nu in mijn verpleeghuis onder de gespreksleiders moreel beraad. Zij zijn allen enthousiast over de helderheid, de beknopte manier van beschrijven en de voorbeelden van morele dilemma's. Aan te bevelen dus voor elke ethiekondersteuner in het verpleeghuis!

Brechtje Hallo-van Bakkum is geestelijk verzorger bij Dimence, Zwolle

Joachim Duyndam & Jahmilla Frank (red.). **Wegwijs in levensvragen. Over humanistische geestelijke verzorging.**

Uitgeverij Eburon, Utrecht 2019. ISBN
9789463012454, 124 pag., € 20,00.

Wat is een recensie anders dan een gekleurd destillaat? En doet dit destillaat recht aan oorspronkelijke ideeën? Nee, natuurlijk niet. Het biedt de lezer hoogstens een bril waardoor het geheel gepercipieerd zou kunnen worden. Het doel van de bundel *Wegwijs in levensvragen* is de positionering en profilering van het werk van de Humanistisch Geestelijk Verzoekers. De bundel

is in die zin dus voornamelijk gericht op de buitenwacht. Daarnaast dient deze bundel als pleidooi voor levensbeschouwelijke, humanistische geestelijke verzorging in onderscheid van ongebonden geestelijke verzorging. Deze boodschap is zowel gericht op de buitenwereld als op de humanistisch geestelijk verzorgers zelf.

In haar voorwoord geeft Christa Compas als voorzitter van het Humanistisch Verbond argumenten voor het belang van geestelijke verzorging geschoeid op humanistische leest. Daarnaast belooft zij de lezer een koppeling tussen theorie en praktijk. De eerste die hiertoe een poging onderneemt is Joachim Dyundam (Universiteit van Humanistiek, UvH). Mooi is zijn analyse van de neoliberale cultuur waarin marktwerking effect heeft op de instrumentalisering van levensbeschouwing. Mooi ook zijn moderne duiding van wat humanisme kan betekenen. De zeilboot-metafoor, met de impliciete boodschap van beperkte invloed op de werkelijkheid, blijft natuurlijk een fantastisch middel om iets abstracts als betekenisregie duidelijk te maken. Maar een echt heldere argument voor de noodzaak van geestelijke verzorging op basis van humanistische waarden blijft uit. Evelien Tonkens (UvH) neemt eveneens de uitdaging aan die Christa Compas formuleert. Zij stelt dat we moeten blijven nadenken over humanisme op plekken in de samenleving waar dit niet gebruikelijk is. Het wordt helaas al snel duidelijk dat zij niet echt bekend is met het vakgebied van de geestelijk verzorger, wat blijkt uit het feit dat zij steunt op praktijkvoorbeelden van anderen, die ook nog eens niet echt bijdragen aan de verduidelijking van haar standpunt. Ook bij haar geen heldere legitimering. Ten slotte maakt de koppeling tussen haar eigen onderzoeksgebied (Burgerschap en Humanisering van de Publieke Sector) en het uitoefenen van geestelijke verzorging een wat kunstmatige indruk.

Op deze theoretici volgen zeven praktijkverhalen. Hans Scheper (justitie) vertelt over zijn werkwereld. Beate Giebner (ziekenhuis) schrijft helder over deelnemende professionaliteit en weet verbinding te leggen tussen haar praktijk en de ideeën van Duyndam en Tonkens. Hierna beschrijft de Maatschap ZinGesprek Wageningen hun ervaringen als vrijgevestigde geestelijk verzorgers. Marjo van Bergen doet eigenlijk hetzelfde en gaat daarnaast ook in op de kansen en bedreigingen die extramuraal werken meebrengt. Erwin Kamp (defensie) poogt *moral injury* onder de aandacht te brengen. Mark Bos, Jeanette Bakker en Nikki van Houten schrijven over hun ervaringen in het studentenraadswerk en introduceren interessante nieuwe terminologie. Bas Nabers gebruikt *burn-out* als aanleiding om te pleiten voor verdere ontginning van nieuwe werkvelden voor de geestelijke verzorging en het beïnvloeden van de wijze waarop we als samenleving met *burn-out* omgaan.

Ter afsluiting volgt Gaby Jacobs (UvH). Zij onderneemt een geslaagde poging dit eclectische geheel bijeen te brengen en roept, hoe kan zij ook anders als hoogleraar, op tot verder onderzoek. En dan niet tot *evidence based* onderzoek maar tot het vergaren van *practice based evidence*. En wat dat betekent of om beter te begrijpen wat de auteurs nu echt hebben gepoogd over te brengen, stel ik voor dat u het boek zelf leest. Voor de buitenwacht is het namelijk zeker lezenswaardig, voor de *incrowd* zijn op z'n minst delen van het boek de moeite waard, en biedt het een startpunt naar verdere profilering en legitimering van ons mooie vak.

Niels Kosterman, humanistisch geestelijk verzorger,
Ministerie van Defensie